

Kınalızâde Ali Efendi ve İş Ahlakına Ait Temel İlkeler*

Kınalızâde Ali Efendi and His Basic Prensibles on Bussiness Ethics

Ayşe Sıdika Oktay**

On altıncı yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan Kınalızâde Ali Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarına ulaştığı bir dönem olan 916/1511-979/1572 yılları arasında yaşamış ve imparatorluğunun en kudretli, en uzun süre iktidarda kalan padişahı Kanuni Sultan Süleyman dönemine tanıklık etmiştir. Bu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı zamanda kültür hayatı bakımından en yoğun ve en zengin olduğu dönemdir.¹

İsparta'da doğan Kınalızâde kültürlü bir aileden gelmektedir ve ailesinde pek çok âlim ve şair bulunmaktadır. Babası şiirlerinde "Mîrî" mahlasını kullandığı için bu lakapla anılan Mîrî Emrullah Efendi'dir. Dedesi ise Abdülkâdir Hamîdî'dir. Kınalızâde'nin asıl adı Ali Çelebi ibn Emrullah'dır. Kınalızâde lakabının sebebi olarak dedesi Abdülkâdir Hamîdî'nin sakalına kına sürmesi gösterilmektedir.

Kınalızâde ilk gençlik yıllarında İsparta'da ilim tahsil etmiştir. Ardından İstanbul'da Kazasker Kadri Efendi'den, Mahmud Paşa müderrisi Ma'lûl Emîr

* Kınalızâde Ali Efendi ve eseri Ahlâk-ı Alâî üzerine ayrıntılı bilgi, yazarın *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî* (İz Yayıncılık, İstanbul, 2005) adlı kitabından edinilebilir. Makale, adı geçen eserden de yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. (Editör)

** Dr., Din felsefesi alanında yardımcı doçenttir. Çalışma alanları; din felsefesi, İslam felsefesi, ahlak felsefesi, değer felsefesi, Osmanlı düşüncesi, küresel ahlak ve kadın konularıdır.

İletişim: Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doğu Kampüsü, Çünür / Isparta. Ş asoktay@gmail.com Ş (+90 246) 211 4576

¹ Zenbilli Ali Efendi (932/1525), İbn Kemal (940/1534), Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Bey (975/1567), Ebussuûd Efendi (982/1574) gibi âlimler, Fuzulî (964/1556), Bâkî (1009/1600), Hayalî (965/1557), Taşlıcalı Yahya (990/1582) gibi şairler Kınalızâde ile aynı dönemde yaşamış ünlü şahsiyetlerden birkaçıdır.

Efendi'den, Davut Paşa Medresesi Müderrisi Sinan Efendi'den ve Atik Ali Paşa Medresesi Müderrisi Merhaba Efendi'den ders almıştır. Daha sonra Sahn Medresesinde müderris olan Kara Salih Efendi'den, Anadolu Kazaske-ri olan Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi'den ilim tahsil etmiştir.

Kınalızâde, zamanında medreselerde okutulan bütün ilimleri tahsil etmiş, tefsir ve hadis ilimlerinde ihtisas sahibi olmuştur. Dinî ilimler dışında ma-tematik ve astronomi ilimlerinde de behresi vardır. Arapça, Farsça ve Türk-çe olmak üzere üç dilde akıcı şiirler yazmıştır. İyi bir hatip ve müzakereci olan Kınalızâde'nin önemli özelliklerinden biri de dikkatli ve titiz bir alim olmasıdır. Çelişkili meseleleri çözümlenmekten ve açıklamaktan, meseleleri ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde incelemekten zevk aldığını *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseri göstermektedir.

İyi bir eğitim alan Kınalızâde, Bursa, Edirne, İstanbul gibi Osmanlı'ya baş-kentlik yapmış kültür merkezlerinde müderris ve kadı olarak görev yapmış; Şam ve Mısır gibi merkezlerde çok sayıda âlimle tanışma ve onların görüş-lerinden istifade etme imkânı bulmuştur. Gittiği yerlerde bilgisi ve şahsiye-ti ile herkesi kendisine hayran bırakan Kınalızâde, fıkhıtan tefsire, hadisten şiire ve edebiyata kadar pek çok eser yazmış, ders kitapları şerh etmiştir. Fa-kat çalışmalarının belki de en ünlüsü amelî hikmet/pratik felsefe üzerine yazılan *Ahlâk-ı Alâî* isimli kitabıdır.²

Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'yi bizzat kendisinin eserinin başında da ifade ettiği gi-bi Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* isimli kitabıyla Celâleddîn Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserini örnek alarak yazmıştır. Bu iki kitabı ana kaynak ola-rak kullanan Kınalızâde bunların dışında Kur'an ve hadisler gibi dinî kaynak-larla, edebî ve tarihî kaynaklara başvurmuş, çok zengin bir bilgi birikimini eserine aktarmıştır. Bu açıdan *Ahlâk-ı Alâî* kendisinden önce yazılan kitaplar-la kıyaslanmayacak kadar çok malzeme içermektedir. O Gazzâlî, Cürçânî, Sühreverdi gibi düşünürlerin adını anıp eserlerinden nakiller yapar. Ayrıca İbn Sînâ, İbn Miskeveyh gibi düşünürlerin eserlerini de incelediğini ve kendi görüşlerini açıklarken bunlardan da doğrudan faydalandığı görülür. Dolayı-sıyla Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazarken sadece *Ahlâk-ı Nâsırî* ve *Ahlâk-ı Celâ-lî*'deki bilgilerle yetinmemiş, başka kaynaklara da başvurarak kendisine gelen birikimi eserine aktarmaya, seleflerinde eksik kaldığına inandığı yerleri ta-mamlamaya, çelişkili gibi görünen yerleri çözmeye çalışmıştır.

² Diğer Türkçe eserleri şunlardır: *Münşeât*, *Divân*, *Târih*, *Muammeyât*, *Nühzetnâme*, *Kaside fi Medhi'n-nebi*, *İnşa-i Atik*, *Risâle-i Vücûd*. Kınalızâde'nin yirmiden fazla Arapça eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıla-rı şunlardır: *el-İs'âf fi Ahkâmî'l-Evkâf*, *Risâle fi Vakfi'n-Nukûd*, *Hâşiye ale'd-Dürer*, *Hâşiye alâ Kitâbi'l-Kerâ-heti mine'l-Hidâye*, *Risâletü'l-Kalemiyye ve's-Seyfiyye*.

Kınalızâde Ali Efendi insanın ilmiyle amil olup kemal ve saadete ulaşması, ebedi mutluluğu elde edebilmesi için bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini içine alan ve kendisi, ailesi, yanında çalışanlar, komşuları ve ülkesine karşı ahlaklı bir hayat yaşamasını sağlayacak bütün yaşamı kuşatan öneriler sunmuştur. Nitekim *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserini birey, aile ve devlet ahlakı üzere üç bölüme ayırarak yazmıştır. İş ahlakının kişinin kendi bireysel ahlakının dışında aile ahlakıyla ve toplumsal ahlakla ilişkisi dikkate alınarak onun bu bölümlerdeki tavsiyeleri bir bütün olarak değerlendirilip iş hayatına dair bazı ahlaki ilkelere ulaşılabilir. Elbette Kınalızâde iş ahlakını içine alan bir eser yazmamış ve konuyu bu açıdan ele almamıştır. Ancak bugünkü anlamıyla “iş ahlakı” adı altında yer almasa da ve günümüzdeki içeriğine tam manasıyla sahip olmasa da onun adalet, helal kazanç, yanında çalışanlara karşı davranışlar, meslek sahibi olarak devlet başkanı ve görevleri ile yanında çalışanlarla olan ilişkilerle ilgili açıklamalarında iş ahlakına dair bilgiler ve temel ilkeler bulunabilir. Bu on altıncı yüzyıl Osmanlı, genel olarak İslam düşüncesi çalışma hayatı ve iş ahlakına dair temel yaklaşımlar hakkında bazı ipuçları verebilir.

Adalet, Toplumsal Düzen ve İş Ahlakı

Kınalızâde’ye göre insan sosyal bir varlıktır (*medenî bi’t-tab*) (Kınalızâde, 1833: I / 76, 77 ve II / 91) ve bir cemiyet içinde yaşamak zorundadır. İnsanın başka insanlarla bir arada yaşamasının erdemli kişilerden faziletin öğrenilmesi gibi birtakım faydaları olsa da (Kınalızâde, 1833: I / 94) esas sebep insanların birbirlerinin hizmetine ve yardımına muhtaç oluşudur. Çünkü insan, hayatını sürdürebilmek için yemek, içmek, barınmak, giyinmek, düşmanlardan korunmak gibi birtakım şeylere muhtaçtır. Ancak bunları tek başına temin etmesi mümkün değildir (Kınalızâde, 1833: I / 76-77). Bu sebeple Allah yeryüzündeki bütün varlıkları insanın hizmetine vermiştir. Bütün varlıklar çeşitli yollarla insana hizmet etseler de insanlar bir arada yaşayıp birbirlerine yardım ve hizmet etmek zorundadırlar. Çünkü insan, türünün ve şahsının bekası için birbirinin yardımına ve hizmetine diğer hayvanlardan daha fazla muhtaçtır. İnsan, hayvanlardan farklı olarak daha yumuşak bir yaratılışa sahiptir. İhtiyaçları da hayvanlar gibi basit değildir. Hayvanlar barınma, beslenme, savunma vb. ihtiyaçlarının basit olmasından dolayı topluluk içinde iş bölümüne ve beraber yaşamaya ihtiyaç duymazlar. Akıl ve düşünme özellikleri olmadığı için onların ihtiyaçları Allah tarafından karşılanmıştır. Oysa insan akıl ve düşünmesiyle giyim, gıda, silah, mesken gibi kendi ihtiyaçlarını karşılamaya muktedirdir. Fakat insanın tek başına bütün ih-

tiyaçlarını karşılayabilmesi imkânsızdır. Mesela giyimi için terzilik, dokumacılık, ip eğirme, ayakkabıları için dericilik, yamacılık, barınma için marangozluk, demircilik beslenmesi için çiftçilik, hayvancılık gibi birçok zanaatı/sınaati bilmesi ve hepsini yapması gerekir. Oysa bunların her biri bir zanaatkârın/sınaatçinin işidir. Yiyeceklerin elde edilmesi ve kendisini koruma işi de böyle birçok kişinin yardımıyla gerçekleşir. Bütün bu sınaatlerin hepsini bilip icra ederek tüm gereksinimlerini kendi başına karşılaması mümkün olmadığı için insanın bir arada yaşamaya ve karşılıklı iş bölümü yapmaya ihtiyacı vardır. Bundan dolayı herkesin bir zanaat/sınaat edinin kendisine yetenden fazlasını ihtiyacı olana vermesi, kendi ihtiyacı olanı başkasından alması gerekir. Bu sebeple toplumda herkes bir zanaata/sınaate yönelip onunla meşgul olur. İnsanın bir topluluk içinde yaşamaya ve toplumsal tabiatlı olması bu manaya gelir. Toplumda sağlanan bu iş bölümü sayesinde herkesin ihtiyacı karşılanmış olur (Kınalızâde, 1833: I / 75-78). Kınalızâde'ye göre cemiyetteki herkesin aynı sınaate/zanaata yönelmemesi ilahî hikmetin ve lütfun bir gereğidir. Tersine olsaydı iş bölümü yapılmadığı için toplumun, dolayısıyla hayatın düzeni bozulurdu (Kınalızâde, 1833: II / 72).

İnsanların bazılarının zengin bazılarının fakir olması da yine ilahî takdirin gereğidir. Çünkü bununla toplumdaki iş bölümü ve düzen sağlanmaktadır. Eğer herkes zengin veya fakir olsaydı kimse kimseye hizmet etmezdi. Bunun için Kınalızâde; hizmet edenle hizmet edilen arasındaki bu ilişkiyi “*Cümlemin muradı vâsıl ve nizâm-ı âlem hâsıl ola.*” sözlerinden anlaşılacağı gibi toplumdaki yardımlaşmanın, düzenin ve iş bölümünün bir gereği olarak açıklar (Kınalızâde, 1833: II / 73). Kınalızâde'ye göre bu yardımlaşmanın ve düzenin sağlanabilmesi için idare edenler ile edilenler arasında da vücuttaki organlar arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki olmalıdır. Vücudun organlarından kimi reis, kimisi de bu reise uyan konumundadır. Vücudun sağlıklı bir şekilde çalışması için reis ile reise uyanlar birbirlerine muhtaçtırlar. Bunun gibi toplumda bazı insanlar reis, bazıları reise tabi olan konumundadır. Ancak hepsi bir yönden diğerine muhtaçtır. Bu yüzden birbirleriyle ilişki kurmak, yardımlaşmak ve beraber yaşamak zorundadırlar. Dolayısıyla insanların birbirinin yardımına muhtaç olmaları âlemdeki düzeninin gereğidir (Kınalızâde, 1833: II / 76). Her fert üzerine düşen görevini tam olarak yaparsa toplumda düzen sağlanmış olur (Kınalızâde, 1833: III / 8).

Kınalızâde, görüldüğü gibi insanların iş bölümü ve yardımlaşma ihtiyacından dolayı bir arada yaşamak zorunda olduğunu belirtir. Ancak insanların bir arada yaşama ve iş bölümü yapma zorunluluğu dolayısıyla sosyal hayatta birtakım problemleri de beraberinde getirir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

Toplum içinde beraber yaşanıp ihtiyaçlar karşılıklı olarak giderilirken önemli bir sorun, karşılıklı yapılan işler arasında eşitlik ve farklılık oranlarının bilinmemesidir. Anlaşmazlıkların çıkmaması için insanların arzu ettikleri şeyleri almaları ve alışverişlerinde haklarına razı olmaları sağlanmalıdır. Toplumdaki iş bölümünün gereği terzi marangoza terzilik, marangoz terziye marangozluk yapar. Bu durumda zanaatlar/sınaatler arasında eşitlik ve adaletin sağlanabilmesi için birinin diğerine ne kadar terzilik veya marangozluk yapacağıın bilinmesi gerekir. Ancak zanaatlar/sınaatler arasındaki eşitlik ve farklılığı bilmek, oranlama yapmak oldukça zordur. Bunun için zanaatlar/sınaatler dengeyi, dolayısıyla adaleti sağlayacak bir unsura (orta değer) ihtiyaç vardır. Bu unsur dinar veya dirhem yani paradır. Bundan dolayı filozoflar paraya “orta adalet” veya “aracı adalet” (âdil-i mütevassıt) demişlerdir. Kınalızâde “Anlara nakdeyn dahi dirler ve hukemâ dînâra âdil-i mütevassıt dirler.” cümlesiyle bunu ifade eder. Ancak bu, adaleti sessizce sağladığı için aynı zamanda “suskun adalet”/“sessiz adalet” (âdil-i sâmit) olarak da anılır (Kınalızâde, 1833: I / 77-78).³ Kınalızâde bir başka yerde adaleti korumak ve bütün muamelelerde, alışverişte değişmeyen, her şeyin miktarının ve değerinin onunla tespit edildiği bir cevher gerektirdiğini belirterek bunun “küçük kanun (namûs-u asgar)” denilen para (dinar) olduğunu açıklar (Kınalızâde, 1833: I ve II / 7).⁴

Görüldüğü gibi Kınalızâde parayı toplumda adaleti sessizce sağlayan bir aracı olarak düşünmektedir. Çünkü halkın yaptığı alışverişten memnun olup hakkına razı olması para ile gerçekleşir. Dolayısıyla halkın arasında iktisadi sebeplerle tartışma ve kavga meydana gelmeyeceği için toplumda düzen ve ahenk oluşur. Aynı zamanda alışveriş kolaylığı sağladığı için insanlar arasındaki iş bölümünü destekler. Böylece bireyler arasındaki ilişkiler daha sağlıklı olur, aralarında yakınlık ve kaynaşma meydana gelir. Bu şekliyle para devletin iyi yönetilmesine aracılık eder. Ancak devlet içinde bu düzeni sağlamak ve iyi bir idare meydana getirmek için paranın devlet başkanının kontrolü altında olması gerekir (Kınalızâde, 1833: I / 78). Devlet başkanının da ilahî kanuna (şeriat) uyması gerekeceğinden sonuç olarak paranın da ilahî kanuna (şeriat) uygun bir şekilde kullanılması ve değerlendirilmesi gerekecektir. Onun yardımlaşmaya ve iş bölümüne dair bu tahlillerinden iş ahlakına dair bazı ilkeler tespit edilebilir.

³ Krş. İbn Miskeveyh, 1398: 126-127 ve 1983: 105-106; Tûsî, 1369: 134-135 ve 1964: 97-98; Devvânî, 1316/1898: 113-114.

⁴ Krş. Tûsî, 1369 h.: 210 ve 1964: 157; Devvânî, 1316/1898: 194.

Toplumdaki düzen ve iş bölümü için susan adalet her zaman yeterli değildir. Dolayısıyla “*âdil-i nâtık*” yani konuşan adalete ihtiyaç vardır. İş bölümü dolayısıyla iş ve toplum hayatında zorbalık, hak yemek gibi olaylar meydana gelebilir ve bir kişi diğerinin zulüm görmesine sebep olabilir. Çünkü herkes arzu ettiği ve zevk aldığı şeye rağbet eder. Bu durumda bir kimsenin arzu duyduğu ve almayı istediği bir şeye diğeri de yönelip almak ister ve buradan çatışmalar ve haksızlıklar doğar. Bu durumda zulmü ve korkuyu ortadan kaldıran, işlerin rıza ile yürümesini sağlayan, her ikisine de hükmeden bir idarecinin olması gerekir ki yenme-yenilme ve zorbalık giderilsin, taraflardan her biri isteğine ulaşsın. Toplum hayatının gereği olarak terzi marangoza terzilik, marangoz terziye marangozluk yapsın. Diğerleri de bunun gibi birbirlerinin ihtiyaçlarını yerine getirsinler (Kınalızâde, 1833: I / 76-77). Çünkü karşılıklı olarak adalet, *orta adalet* olan para ile meydana gelmediği ve bazı nefisler onun adaletinden emin olmadığına konuşan adalet kuvvetli ile zayıf arasındaki dengesizliği düzeltip eşitliği sağlamalıdır. Zulmü kaldırmak, düşmanlığı yok etmek, zayıf ile kuvvetli arasındaki dengeyi düzenlemek için gerekli olan adil kişi *padişah*tir. Ancak padişah *namus-ı ilahî* nin hükümlerine uymalı ve paranın sağladığı adalete kendi isteği ile uymayan herkesi adalet yoluna sokmalıdır.

Kınalızâde, ilahî kanunu (şeriat) toplumda düzeni sağlamak, yönetmek ve adaleti gerçekleştirmek için gerekli görmektedir. İlahî kanun bunun için en temel araç konumundadır. Devlet başkanı ve para, ilahî kanuna tabi olmalıdır. Devlet başkanı bu ilahî kanunu uygulayacak kişidir ve kendisine bu sebeple ihtiyaç duyulmaktadır. “İlahî kanun” denilince daha çok din ve dinî kurallar akla gelse de devlet söz konusu olduğunda devletin dinî dünyevi bütün kanunlarını ifade eder.⁵ Kınalızâde de ilahî kanunu “*nâmûs-u rabbânî*” (Kınalızâde, 1833: I / 78), “*nâmûs-u ilâhî*” (Kınalızâde, 1833: I / 76), “*nâmûs-u şâri*” veya “*şeriat-ı ilâhiye*” (Kınalızâde, 1833: II / 73), “*şeriat-ı mutahhere*” (Kınalızâde, 1833: I / 76) isimleriyle adlandırarak toplumda düzen ve adaletin sağlanması için gereken kanunların ilahî kaynaklı olması gereğine işaret eder. Çünkü adaletin meydana geldiği orta noktayı akılla bilmek çok zordur. Allah, kullarına rahmetinin ve beldeleri himaye etmesinin bir sonucu olarak ilahî kanunu (şeriat) indirmiştir. İlahî kanun (şeriat), adaletin yerini belirlemede en mükemmel ölçüdür (Kınalızâde, 1833: I / 76).

Kınalızâde padişahların da kanun ortaya koyup bununla insanları ve ülkelere yönetebileceklerini kabul eder ve buna Moğol İmparatoru Cengiz Han’ı

⁵ Şeriat kelimesinin manası için bk. Tahânevî, 1404/1984: I / 6759-761.

örnek gösterir. Cengiz Han akıl ve zekâ gücüyle “yasa” adını verdiği kanunlar koymuştur. Halk arasında bu yasalar kabul görmüş ve buna uygun hareket edilmiş, yasalara uygun amel etmeyenler de cezalandırılmıştır. Ancak yasalar veya bu tür insanlar tarafından ortaya konulan kanunlar bunu ortaya koyan padişah, onun evlatları veya ona tabi olanların devleti devam ettiği sürece var olmuştur. Zaman geçip devletin gücü azaldıkça kanunlar değişmeye, hükümler ve cezaların esasları aşılanmaya başlar. Cengiz Han’ın yasaları da Cengiz Han’ın saltanatının sona ermesi ile yok olmuştur. Oysa ilahî kanun (şeriat) bin yıldır tazeliğini korumaktadır. Dolayısıyla insanların ortaya koydukları yasaların geçici olmasına karşın, Allah’ın gönderdiği kanunlar kalıcıdır. Bu da, ilahî kanunun (şeriat) insanların ortaya koyduğu kanunlar karşısındaki bir diğer üstünlüğüdür.

Kınalızâde ilahî kanuna (şeriat) uymayanın kâfir ve münafık olduğunu belirtir. Bu sebeple toplumda ilahî kanunun (şeriat) uygulanmasına ve devlet başkanının ilahî kanuna (şeriat) tabi olmasına son derece önem vermiştir. Özellikle onun suçluların cezalandırılması ve bu sırasında adalete riayet edilmesi, aşırı ceza verilmemesi, fakat gereksiz yere merhamet gösterilip affedilmemesi ve cezasız da bırakılmaması biçimindeki ilahî kanunun (şeriat) tatbiki konusundaki önerilerini bu açıdan değerlendirebiliriz. Ülkedeki düzen ve asayiş, ilahî kanunun (şeriat) tam olarak uygulanmasıyla sağlanabilir. Bunun için Kınalızâde bozgunculuk, yol kesme gibi kötülüklerin artmasını sebep göstererek, ilahî kanun (şeriat) dışında başka yollara başvuran ve gereksiz kan dökenleri, özellikle kendi dönemindeki bazı emirleri eleştirmiştir (Kınalızâde, 1833: III / 11-12).

Buna göre halk arasında adaleti sağlamak ve korumak için üç şey gereklidir: (1) *Nâmûs-ı rabbânî*, (2) *Hâkim-i insânî*, (3) *Dînâr-ı mîzânî*. Aslında bu tasnif de Aristo’nun *Nikomahos Ahlâkı*’ndan⁶ gelme olup bilindiği kadarıyla İbn Miskeveyh’den itibaren İslam ahlakçılarınca da benimsenmiştir. Nitekim Kınalızâde Yunanlı filozofların bu üçüne “namus” adını verdiklerini belirtir. O “zîrâ lügatlerinde namus “siyâset”e derler, her birinde siyâset ma’nâsı vardır.” sözleri ile bunun gerekçesini açıklar (Kınalızâde, 1833: I / 77-78). Dolayısıyla adaletin araçları olarak verilen üç maddenin her birinde siyaset manası vardır. Buna göre birinci namus ilahî kanun; ikinci namus devlet başkanı; üçüncü namus para olmaktadır. Namusu siyaset manasına çevirir ve yönetmek olarak anlarsak; paranın yönetimi, padişahın halkı yönetimi ve ilahî kanunların yönetimi bir araya gelince “en büyük siyaset” ortaya çıkar. Bu durumda siyaset toplumda adaleti sağlayan bir araç konumundadır.

⁶ Aristoteles, 1924: V, 5.8, 6.3, 6.4-7 ve 1988:1133a/15-30, 1134a/30, 1134b/1-5, 1135a/5-12.

Toplumsal düzen ancak adaletle gerçekleşeceğine göre adaletin ne olduğunun bilinmesi gerekir. Kınalızâde, öncelikle adaleti iki aşırılık ortasında insanın kurduğu denge ve ahenk şeklinde güzel ahlaklı olmanın en önemli ölçüsü olarak verir ve adaleti “eşitlik” ve “orta” olarak tanımlar (Kınalızâde, 1833: I / 75-76). Bir başka yerde ise adaleti “insaf” olarak verir. İnsaf “nısf (yarım)” kelimesinden türetilmiştir ve bir şeyin yarısını kendisine alıp diğer yarısını ortağına vermek demektir (Kınalızâde, 1833: II / 79). Bu durumda adalet kendi hakkına razı olup başkalarının hakkına saygı göstermek, onun hakkını da alıp zulüm etmemek anlamındadır. Adalet aynı zamanda bir erdemdir ve Kınalızâde ve diğer ahlak düşünürleri nezdinde adalet erdeminin önemli bir yeri vardır. Kınalızâde adalet erdemine ulaşmış kişiye “hakiki yetkinlik ve ebedi mutluluğun meydana geldiği insan”, “hakîm-i mutlak” ve “feylesûf-u kâmil” adını verir (Kınalızâde, 1833: I / 92). Bu adalet erdeminin gerçekleşmesinden meydana gelen bir üstünlük ve şereftir. Bunun dışında adalet erdeminin kendisinde var olan bir şeref ve üstünlük vardır. Ona göre bunun sebebi, “zîrâ adâlet müsâvâtтан ibârettir. Ve ‘müsâvât’ -ki berâberliktir.” ifadesinden anlaşılacağı gibi, adaletin eşitlikten ve beraberlikten ibaret olmasıdır (Kınalızâde, 1833: I / 75-76). Kınalızâde adaletin eşitliğe dayanmasından kaynaklanan birlik düşüncesini Allah’ın birliğine benzetmekte ve böylelikle adaletten kaynaklanan birliği hakiki bir olan Allah’a yakın olmak ve bağlanmak için âdeta bir araç gibi görmektedir. Ayrıca o adaleti eşitliğe, eşitliği birliğe, birliği Allah’ın birliğine bağlayan bir silsile izleyerek adaleti aynı zamanda Allah’ın birliğinin bu dünyadaki misali olarak düşünmektedir.

Kınalızâde’ye göre haksızlık ve zulme mani olmak için de adaletin ne olduğunun ve adaletin dışında kalanın bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda adaletin ne olduğunun belirlenmesi için adaleti üç gruba ayırarak inceler (Kınalızâde, 1833: I / 76 vd).⁷ Mal ve kerametın taksiminde, muamelelerde ve mübadelelerde, terbiye ve te’debatta. Adaletin bu üç çeşidinin hepsi toplum içinde alışveriş, yöneten-yönetilen, işçi-işveren biçiminde insanın diğer insanlarla olan ilişkileriyle alakalıdır ve iş ahlakı kapsamındadır.

Hiçbir kimseye haksızlık etmemek olan orta ve adalet mertebesine Kınalızâde “Allah Tealâ’nın yeryüzündeki terazisi” denildiğini belirtir. Adaletin nerede gerçekleşeceği bilindikten sonra bu mertebeye nasıl ve ne şekilde ulaşılacağı problemi ile karşılaşırız. Kınalızâde’ye göre bu mertebeye ulaşmak ve her şeyde orta derecenin ne olduğunu akıl yoluyla bilmek son derece zor

⁷ Benzer görüşler İbn Miskeveyh, Tûsî ve Devvânî’de de görülür. Bütün bu görüşler ise Fârâbî’nin *Fusûlü’l-medeni*’deki adalet tasnifine dayanır. krş. İbn Miskeveyh, 1398: 125 ve 1983: 104; Tûsî, 1369: 132-133 ve 1964: 96-97; Devvânî, 1316/1898: 111-112; Fârâbî, 1961: 141-143 ve 1987: 53-54.

olduğu için Allah Tealâ kullarına rahmet etmek ve beldeleri korumak için bir ölçü indirmiştir. Kınalızâde'ye göre bu “şeriat ve nâmûs-u ilahî”dir. Bu ilk mizan ve en mükemmel ölçüdür (Kınalızâde, 1833: I / 76). Allah'ın ilahî kanunu (şeriat) göndermesi rahmetinin eseri olarak kullarına sağladığı bir kolaylıktır. Ayrıca Kınalızâde, zor olmakla beraber insanın akıl yoluyla orta ve adalet mertebesini bilip buraya ulaşabileceğini kabul etmekte, bunu tamamen imkânsız bulmamaktadır.

Kınalızâde'nin bu açıklamaları dikkate alındığında toplumsal hayatta aksaklıkları önleyen ve düzenleyen en temel ilke de adalettir. Kınalızâde ve takip ettiği gelenekteki düşünürler açısından adaletin diğer bütün erdemlerin üstünde en temel erdem kabul edildiği hatırlandığında bu şaşırtıcı değildir. Kınalızâde ve ona rehberlik eden düşünürlere göre toplumsal hayat karşılıklı yardımlaşma ve iş bölümüyle mümkün olmaktadır. Toplumsal düzenin gerçekleşmesi ve adaletin sağlanması için gerekli gördüğü para, devlet başkanı ve yasa aslında iş hayatında da adalet sağlayan unsurlar konumundadır. İş hayatında adalet gerçekleştiğinde toplumsal düzen sağlanacak, sosyal barış gelecektir. Adaleti sağlayan araçlara siyaset adının verilmesi bu bakımdan manidardır. Çünkü insanlar arasında iş bölümü vesilesiyle iş hayatında adalet gerçekleştiğinde toplumda adalet gerçekleşmiş olmakta bu da birey, aile ve devlet veya toplum bazında ahlakın bütün yönleriyle ve tüm katmanlarda gerçekleşmesi anlamında gelmektedir. Bu ise iş hayatının ve ahlakının toplumsal düzen açısından önemini ortaya koymaktadır. Kınalızâde'nin bu açıklamaları “iş ahlakında en son hedef ve amaç, toplumda adaletin, dolayısıyla düzenin gerçekleşmesidir” şeklinde okunabilir. Kişisel olarak ise iş ahlakının gereğini yapıp adalet erdemine sahip olan kişi hakiki birlik olan Allah'a ve ebedi mutluluğa ulaşmaya hazır hâle gelir. Dolayısıyla iş ahlakında en son hedef insanı ebedi mutluluğa ulaştırmaktır.

Kınalızâde, adaletin bütün dünyanın düzenini temin ettiğini ve hayatın bütün alanlarıyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Kınalızâde bu ilgiyi açıklamak için daire şekline başvurur. Dairenin başı ve sonu olmadığı için hangisinin diğeri olmadan meydana gelemeyeceği belirlenemez. Bu sebeple adaletin ilgili olduğu bütün alanları bir dairenin etrafına yerleştirerek biri olmadan diğeri olmayacak şekilde birine bağlar ve buna adalet dairesi adını verir (Kınalızâde, 1833: III / 49).⁸

Adalet sadece yaşayan insanlarla ilgili değildir. İbn Miskeveyh, Tûsî ve Devvânî'de küçük değişikliklerle yer alan Kınalızâde'nin Aristoteles'e atfederek

⁸ Ayrıca bk. Kınalızâde Ali Efendi, t.y.a: 283 ve t.y.b: 94.

Tûsî'den naklettiğini belirttiği bilgilere göre adalet üç kısma ayrılır. Bunlar (Kınalızâde, 1833: I / 80-81):⁹

1. Kısım: Allah'a kulluk görevini yerine getirmekle ilgili adalettir. Allah her varlığa vücut verip yüceltmış, sınırsız nimetleriyle şerefleştirmiştir. Bu sebeple kulun, kulluğun hakkını yerine getirmekte daim, hizmet dergahında ve nimete şükür etme yerinde kaim olması gerekir. Bu ise Kınalızâde'ye göre kulun kendisiyle Allah'a kulluk arasında olan her hakkı en faziletli ve en mükemmel şekilde yerine getirmesi, ihlas ve riyazet ile varlığın kırıntılarını gayret ve kulluk kalıbına dökmesiyle olur. Bu adaletin bir gereğidir; keza her mükellefin zimmetine vacip, uhdesine lazım olan hukukun da gereğidir.

2. Kısım: İnsanın hemcinsleriyle birlikte yaşadığı insanlar ve komşuları ile ilgili adalettir. Kınalızâde'ye göre bunun için öncelikle hukuku eda etmek gerekir. Bu sultanlara ve emirlere boyun eğme, imamları ve âlimleri büyüleyip saygı gösterme, emaneti eda etme, muamelat hukukunu yerine getirme (kazâ'), arkadaş ve komşulara verdiği sözü tutma ile olur.¹⁰

3. Kısım: Vefat edenlerin (eslâf) hukukunu yerine getirmekle ilgili adalettir. Bu, ölmüş kardeşlerin, babaların ve annelerin borçlarının ödenmesi, vasiyetlerinin yerine getirilmesi, vakıf mallarının tamirleri gibi konularda olur. Kişinin vakfettiği mallarının tamiri sadece Kınalızâde'de yer alır. Bu bize göre yaşadığı dönemin vakıf kültürünün gelişmiş olmasının ve vakfiyelere büyük saygı gösterilmesinin sonucudur. Aynı zamanda bu, Kınalızâde'nin kitabındaki yaşadığı dönem hakkında fikir veren kendi çağıyla ilgili ender bilgilerden ve ilavelerinden birisidir (Kınalızâde, 1833: I / 80-81).¹¹

Kınalızâde'nin bu açıklamaları ile adaletin sınırları sadece yaşayanları değil ölülerin haklarını da kapsayacak şekilde genişletilmiş olur. Böylelikle adalet diri ve ölü tüm insanlar için söz konusu olur (Kınalızâde, 1833: I / 80-81). Ancak Allah'a karşı görevlerini yerine getirmekteki adalet şüphesiz en önemli ve öncelikli olanıdır. Bunu Kınalızâde'nin Tûsî'den yaptığı alıntılardan öğreniyoruz. Bu açıklamalara göre adaletin şartı, ister para alışverişi, ister tazimi ve hürmeti ifade için olsun muamelelerde ve alışverişte hakkı ve insafı gözetmektir. Kınalızâde bu konuda şunu örnek verir: Bir kimseden büyük ve cömertçe bir nimet görürsen karşılığında, kendisine beden veya

⁹ Krş. İbn Miskeveyh, 1398 : 131 ve 1983: 108; Tûsî, 1369: 137-138 ve 1964: 100; Devvânî, 1316/1898: 122-123; Anay, 1994: 288.

¹⁰ Kınalızâde bu kısımları Tûsî'den naklettiğini söyler (bk. Kınalızâde, 1833: I / 80-81). Fakat bu kısımdaki imamlara ve âlimlere saygı göstermenin adaletin bir gereği sayılması Tûsî'de değil Devvânî'de yer alır (krş. Tûsî, 1369: 137-138 ve 1964: 100; Devvânî, 1316/1898: 122-123; Anay, 1994: 288).

¹¹ Krş. Tûsî, 1369: 137-138 ve 1964: 100; Devvânî, 1316/1898: 122-123; Anay, 1994: 288.

mal hizmeti ile eğer bunlarla mümkün olmazsa sena ve hamdederek, dua ve teşekkür ederek kudretinin yettiği şekilde mükâfat ve karşılık vermen gerekir. Bir kişi bu şekilde karşılık vermeye kudreti varken tembellik ederse ayıplanır. İşte bunun gibi insana en büyük iyilik ve nimetler ihsan eden Allah'a karşı insanın kulluk borcunu yerine getirmesi de bir görevdir. Bu manada Allah'ın verdiklerine şükretmek ve kulluk borcunu yerine getirmek adaletin gereği olduğu gibi bu konuda ihmalkâr davranmak ve tembellik etmek Kınalızâde'nin ifadesiyle “*zulm-i sarîh ve cevr-i kabîhdir.*” (Kınalızâde, 1833: I / 81).¹²

Mal Kazanma Açısından İş Ahlakı

Kınalızâde özellikle aile ahlakı konusunda mal kazanmanın şartları hakkında bilgi verir. O gasp, zulüm, dilencilik gibi helal olmayan yollarla kazanılan malı değersiz görür. Dolayısıyla bu tür yollarla yapılan işleri uygun bulmaz. Genel olarak oyunla başkasından mal almak gibi zulüm ve haksızlıktan kaçınarak iş yapılmalıdır (Kınalızâde, 1833: II / 8). Ayrıca kişi kabiliyeti olan işleri yapmalıdır. Böylelikle hem az zamanda çok çaba harcamadan bir şeyler elde edebilir, hem de kabiliyetinin olmadığı bir işle meşgul olarak zaman kaybetmemiş, az zamanda bir iş ortaya koymuş olur (Kınalızâde, 1833: II / 35).

Kınalızâde bazı zanaatları/sınaatleri ve işleri alçak görür. Ancak yine de toplumda düzenin devamı için bunların yapılması gereklidir. Ticaret, zanaat/sınaat ve ziraat arasında mal kazanmanın hangisinin daha iyi ve üstün olduğu ile ilgili tartışmalardan onun ticarete sıcak bakmadığı anlaşılır. Ticaretin çok sermaye gerektirmesi, uzun seyahatlere çıkma zorunluluğu, bozuk akitler yüzünden malı kaybetme riski gibi sebeplerle ticaretle uğraşmayı tavsiye etmemektedir (Kınalızâde, 1833: I / 129, 153). Ticaretten elde edilen gelirin itidalin dışında olmasının da onun ticaret hakkında olumsuz görüşlere sahip olmasında rolü olduğu düşünülebilir (Ülgener, 1991: 72, 74, 76-78). Kınalızâde ticareti iyi bir iş olarak düşünmemekte, bir kadı olarak bozuk akitlerin düzeltilmesi gibi tavsiyelerde bulunmak yerine ziraat gibi başka işlerle meşgul olmayı önermektedir. Onun bu görüşünün Osmanlı'nın ticaret ve tüccarlar hakkındaki genel anlayışını yansıttığı düşünülebilir. Zira ticaret ve zanaatla/sınaatle meşgul olanların hor görülüp küçümsendiği, makam ve mevki sahiplerinin kızlarını bu kişilerle evlendirmedeği o dönemi anlatan eserlerde belirtilmektedir (Abdülaziz Bey, 1995: 85).

¹² krş. Tûsî, 1369: 137-139 ve 1964: 100-101.

Kınalızâde'nin zanaatla/sınaatla ilgili görüşlerinden meslek ahlakıyla ilgili ilkeler çıkarılabilir. O zanaatı/sınaati kişinin iyi ve sağlam öğrenmesi, satın alacağı kimselerin tam olarak hoşnut olacağı dereceye ulaştırması, hileden ve aldatmadan kaçınması gibi tavsiyelerde bulunur. Ancak kuyumculuk, nakkaşlık gibi dünya ziyneti ile ilgili zanaatlarda/sınaatlerde usta olmak için uzun zaman gerekeceğini hatırlatarak bunun vakit kaybı olduğunu, telafi etmek için usta olduktan sonra ömrün kalanının ibadetle ve kazanılanı sadaka etmekle geçirilmesini önerir. Onun bu tavsiyesi "işkolik"liğe sebep olacak kadar işine kendini adamamak, dünya ve ahiret, iş ile özel hayat dengesini kurmak şeklinde değerlendirilebilir (Kınalızâde, 1833: II / 9).

İşçi-İşveren, Yönetilen ve Yöneten İlişkileri Açısından İş Ahlakına Ait İlkeler

Kınalızâde evde çalışanları, yardımcıları, hizmetçileri veya köleleri Aristocu bir geleneğin devamı olarak Tûsî ve Devvânî gibi evin temel unsurlarından birisi olarak kabul eder. Bu anlayışın gereği olarak evin diğer üyeleri gibi hizmetçilerin eğitimine ve terbiyesine eserinde yer vermiş ve "*bâb-ı der beyân-ı âdâb-ı terbiyet ve hizmet hadem ve haşem*"¹³ başlığı altında konuyu incelemiştir. Elbette onun dönemindeki hizmetçiler ve köleler günümüzdeki işçileri ifade etmemekle birlikte işçi-işveren ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir.

Kınalızâde'ye göre hizmetçi ile hizmet edilen arasındaki ilişki zenginlik ve fakirlikten kaynaklanan ve âlemin düzenini sağlayan son derece doğal bir durumdur. Çünkü bu şekilde fakir, bedeniyle zengine hizmet ederek onun malından faydalanmakta, zengin ise malıyla onun bedenî gücünden yararlanmaktadır. Eğer herkes fakir olsaydı malından faydalanamadığı için kimse kimseye hizmet etmez, herkes zengin olsaydı kimse malına karşılık hizmet ettirecek bir insan bulamazdı. Dolayısıyla hizmet edenle edilen arasındaki bu ilişki karşılıklı menfaate ve yardımlaşmaya dayanır ve âlemdeki düzeni sağlar. Ancak yine de Kınalızâde'ye göre insana bazı insanların hizmet etmesi Allah'ın büyük bir nimetidir. Dolayısıyla bu nimetin kıymetini bilmek ve şükretmek gerekir. Bu şükür ise hizmetçilerin Allah'ın emaneti olduğunu düşünüp güzellikle muamele etmekle olur (Kınalızâde, 1833: II / 73).

Kınalızâde, hizmetçilere güzel davranılması gerektiğini belirterek bunu şöyle açıklar: Onlara güçleri yettiği kadar iş yüklemeli, dinlenme vakitleri tayin edip bu zamanlarda onlardan hizmet beklenilmemeli, rahatları ve yaşayışla-

¹³ "Hizmetkâr ve maiyetin eğitim usulleri üzerine bölüm" anlamındaki bu kısım için bk. Kınalızâde, 1833: II / 52-55.

rı tamamen bozulmamalıdır. Kınalızâde ister hizmet eden, ister hizmet edilen olsun insanlar arasında ortak bir tabiat (yaratılış) olduğuna işaret ederek hizmetçilerin de yorulabileceğini, onların da istirahata ve dinlenmeye ihtiyaçları olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla bu konuda da insaf ve adaleti elden bırakmamak gerekir. Ancak hizmetçilere merhametli davranmakta çok ileri gitmek ve aşırı sabırlı davranmak da düşünürler tarafından doğru bir hareket olarak kabul edilmemiştir. Özellikle hükümdarların fazla sabırlı ve merhametli davranmasının, saltanata olan saygıyı ve tebaalık adabını ortadan kaldıracağı düşüncesindedirler.

Hizmetçilerin terbiyesi için hürmet ve ihtişamı ayakta tutmak gerekir. Ancak bunun için az suça çok ceza verilmemelidir. Kınalızâde bunu zalim emirlerin kötü âdeti olarak tanımlar. O yersiz cezaların ve uygun olmayan hareketlerin bu şekilde davranmayı siyaset ve kontrol altına alıp yönetme sanan merhametsiz sebebiyle ortaya çıktığını düşünmekte, bunlara “Allah lanet etsin” diyerek beddua etmektedir. Kınalızâde’ye göre hizmetçiye kaba ve kötü söz söylememeli, yüz ekşitilmemelidir. Hizmetçi ile yersiz konuşmak ve sohbet etmekten edep ve hayâ mertebesinden çıkıp küstahlaşmasına sebep olacağı için kaçınmak gerekir. Suç işlediğinde ceza verilmelidir. Ancak sürekli ceza vermek ve kötü söz söylemek bir süre sonra fayda vermez. Bu sebeple küçük suçlara ceza vermeyip görmezden gelmeli veya bu suçunu af ettiğini belirterek tekrarlamaması için uyarıda bulunulmalıdır. Kınalızâde bu noktada insanın Allah’a karşı işlediği günahları, hataları ve kusurları hatırlatarak bunlar için Allah’a affetmesi için yalvaran bir kimsenin kendi eli altındakilerin küçük hataları için aşırı ceza vermesinin uygun olmayacağını dile getirir. Böylece insan kendisinin de bir kul olduğunu hatırlayacak ve ceza verirken kendisini hizmetçisinin yerine koyarak ceza verecektir. Bu, insanı hizmetçi ve maiyetine karşı daha merhametli ve daha bağışlayıcı olma davet eden bir yaklaşımdır.

İnsanın hizmetçisine küfür ve iftira etmekten kaçınması gerekir. Kınalızâde bu konuda Hz. Peygamber’in hadisine dayanarak bir kimsenin olmayan bir şey hakkında kölesine zina iftirası atarsa (kazif) kıyamette iftira cezası (hadd-i kazif) ile cezalandırılacağını belirtir.

Hizmetkârlara bedensel yapılarına ve kabiliyetlerine göre iş verilmelidir. Bir hizmetçiye bir iş verdikten sonra hemen alıp başka bir iş verilmemelidir. Efendiler de hizmetçilerin işlerini istekle yapmalı, zorla yapmamalıdır. Bu tavır hizmetçilere de akseder ve hizmetçiler de işlerini böyle yaparlar. Ayrıca hizmetçilerin yemelerinde ve giyimlerinde kusur yani cimrilik etmemelidir.

Kınalızâde'nin devlet başkanı ile halk arasındaki ilişkilerle ilgili görüşleri yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkilere örnek olmak üzere verilebilir. Devlet başkanı ile halk, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği ülkede adalet ve düzenin sağlanması açısından son derece önemlidir. Ancak Kınalızâde bu ilişkileri karşılıklı olmaktan ziyade halkın devlet başkanına karşı davranışları olarak düşünmüş ve konuyu bu açıdan incelemiştir.

Kınalızâde'ye göre devlet başkanı ile halk, yöneten ile yönetilenler arasındaki ideal ilişkinin örneği Emevi halifelerinin kendilerini eleştirenlere verdiği cevapta saklıdır. Hulefâ-i râşidinin uygulamalarını hatırlatan ve adaletin sağlanmasını isteyenlere karşı Emevi halifeleri "Siz bize Ebû Zer ve Ebû Derdâ gibi riayet edin, biz size Ebû Bekir ve Ömer gibi halife olalım." şeklinde cevap vermişler ve halkın tutumunun devlet adamlarının yönetimleri üzerindeki etkisine işaret etmişlerdir (Kınalızâde, 1833: III / 12). Bu idealin gerçekleşmesinde devlet başkanın halka, halkın devlet başkanına karşı bazı tavır ve davranışlarda bulunması ve birtakım sorumlulukları yerine getirmesi gerekir.

Sonuç

Kınalızâde toplumsal düzenin gerçekleşmesi için adaletin sağlanmasını gerekli görür. O toplumdaki düzenin sağlanması, insanların birbirleriyle ilişkilerinin ve işlerinin hakkaniyetli bir şekilde gerçekleşebilmesi için adalet erdeminin meydana gelmesi gerektiğini belirtir. Adalet toplumdaki aksaklıkları ortadan kaldıran, insanlar arasında eşitliği sağlayan, dengeyi kuran en temel ilke konumundadır. Onun bu yaklaşımına göre iş hayatıyla ilgili kurallarda, iş ahlakında da en temel ilke adalettir. Çünkü toplumsal düzen, insanlar arasında yardımlaşma ve iş bölümüyle gerçekleşecektir. İş bölümü ve yardımlaşma ister istemez iş hayatını ve onunla ilgili kuralları gündeme getirir. Onun insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşma ve iş bölümü konusundaki açıklamaları iş hayatıyla ilgili olarak değerlendirilebilir. Kınalızâde ve takip ettiği gelenekteki düşünürlere göre toplumsal hayat ancak karşılıklı yardımlaşma ve iş bölümüyle mümkün olmaktadır. İş bölümü ihtiyacından iş hayatına, iş hayatından iş ahlakıyla ilgili en temel ilkelere gidilebilir. İş bölümünün iş hayatından, iş hayatının iş ahlakından bağımsız olması mümkün değildir. İş bölümü ve iş hayatında ahlaklılık ise ancak adaletin sağlanmasıyla oluşacaktır. Kınalızâde ve ona rehberlik eden düşünürler o dönemde adı konulmasa da iş ahlakının temeli olan bazı ilkeler ve bunun gereği birtakım sosyal sorumluluklar gerçekleşmeden toplumsal barış ve huzurun gerçekleşmeyeceğini çok önceden öngörmüş gibidirler.

Onun insanlara meslek seçimindeki önerilerinin altında da itidale uygunluk aranır. Nitekim ticaret itidalin üstünde mal kazanmaya sebep olduğu, itidalin ötesinde risk aldığı için yerilirken, kuyumculuk ve nakkaşlık gibi ustalık için uzun zaman gerektiren dolayısıyla itidali aşan işler için kalan zamanın ibadete ayrılarak dengelenmesini tavsiye eder. Yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerde de adaletli davranmaları istenir. Ancak yöneten konumundaki sultanların ellerindeki güç ve iktidar sebebiyle bu adaletin tam olarak gerçekleşmeyeceğinin belki de farkında olduğu için yönetilenlere daha yumuşak ve itaatkâr olmalarını önerir. Yönetenlere ilahî kanuna uymaları gerektiği hatırlatılır. Onun iş ahlakı konusundaki düşünceleri değerlendirildiğinde işe bağlılık, işini, zanaatını/sınaatini en iyi şekilde öğrenmeyi, en iyi şekilde yapmayı tavsiye ettiği ancak işkoliklik tarzı işe kendisini adama, işi hayatın önüne geçirme, işini yaparken hile vb. yollara başvurmaya engel olmaya çalıştığı görülür. İş ve iş hayatını amaç değil, hayatın idamesi için araç olarak ele alır ve iş ahlakına da bu çerçeveden yaklaşır. İş ve hayat arasındaki itidal dengesini kuran bir yaklaşım sergiler. Ancak adaletin hakiki birin, birlik sıfatının ifadesi olduğu hatırlandığında iş hayatındaki ve ahlakındaki gerçek amacın, işini en iyi şekilde yapan ama işkolik olup hayatın gerçek hedefini unutmadan bireyleri hakka ulaştırmak ve ebedi mutluluğu kazandırmak olduğu anlaşılır.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri, toplum hayatı* (yay. hzl. K. Arısan ve D. Günay Arısan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Anay, H. (1994). *Celâleddin Devvânî hayatı, eserleri, ahlâk ve siyaset düşüncesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aristoteles (1924). *İlmu'l-ahlâk ilâ nikomahos (I-II)* (çev. A. Lütfi es-Seyyid). Tahran: İntişarat-ı Afitab.
- Aristoteles (1988). *Nikomakhos'a etik* (çev. S. Babür). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Devvânî, C. (1316/1898). *Ahlâk-ı celâli*. Leknev: Matbaa-i Münşi Nevî'l-kişver. (taş baskı)
- Fârâbî (1961). *Fusûlü'l-medeni* (tahkik D. M. Dunlop). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fârâbî (1987). *Siyaset felsefesine dair görüşler* (çev. H. Özcan). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- İbn Miskeveyh (1398/1977). *Tezhibu'l-ahlâk* (tahkik İbnu'l-Hatib). Kahire: Matbaatü'l-Asriyye.
- İbn Miskeveyh (1983). *Ahlâkî olgunlaştırma* (çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu ve C. Tunç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kınalızâde Ali Efendi (1833). *Ahlâk-ı alâi*. (1 c'de 3 cilt). Bulak: Matbaatü'l-Bulak.
- Kınalızâde Ali Efendi (t.y.a). *Ahlâk* (hzl. H. Algül). Yer belirtilmemiş.
- Kınalızâde Ali Efendi (t.y.b). *Devlet ve aile ahlâkî* (haz. A. Kahraman). Yer belirtilmemiş.
- Tahânevî, M. A. (1404/1984). *Keşfu'l-istilâhâti'l-fünûn I*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Tûsî, N. (1369 h.). *Ahlâk-ı Nâsiri* (tahkik M. Minovî ve A. R. Haydarî). Tahran: Şirket-i Sehami.
- Tûsî, N. (1964). *The Nasirean ethics* (çev. G. N. Wickens). London: Allen & Unwin.
- Ülgener, S. F. (1991). *İktisadi çözümlerin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Der Yayınları.